

Asiantuntijuus – tiedon ja eettisyyden tasapaino

(vertaisarvioitu)

Arto Mutanen

Abstract

Present day information society rely on expertise. However, there is no consensus about the foundational character of expertise; what is knowledge base or value base of expertise. According to Kant “Enlightenment is man’s leaving his self-caused immaturity” which direct understanding of the role of education in Western countries. The motto of Enlightenment – Dare to know! – is simple but not easy to follow because “[i]t is so comfortable to be a minor!“ Tensions within the Enlightenment entail crisis of the Enlightenment which enforce us to re-evaluate the foundations of Western thinking as, for example, Horkheimer, Adorno and Marcuse explicated. In the present paper re-evaluation is based on analysis based on the philosophy of science which allow us to specify the roles of experts. Especially we will focus our attention of epistemic and practical aims of expertise which entails changes in the focus of the epistemic and the moral responsibility of experts.

Johdanto

Nykyisen kaltaisen asiantuntijayhteiskunnan ymmärryksen kannalta asiantuntijuuden perusteiden tarkastelu on tärkeää. Tällaisella tarkastelulla on myös koulutuspoliittista merkitystä, tuleehan koulutuksen tuottaa yhteiskuntaan uusia asiantuntijoita. Yleisesti hyväksyttävä edellytys asiantuntijuudelle on laajat ja ajantasaiset tiedot asiantuntija-alalta, johon liittyy käsitys tietojen rajoista. Edelleen asiantuntijuus edellyttää rehellisyyttä ja avoimuutta, joten asiantuntijuuteen liittyy tiettyjä arvoperusteita.

Sherlock Holmes on malliesimerkillinen salapoliisi. Hänen tietonsa ovat ammatillisesti systemaattiset, mutta opillisesti hajanaiset. Sherlock Holmes on tunnettu siitä, että hänellä on laajat ja tarkat tiedot salapoliisille tarpeellisista tiedoista. Tällainen ”holmesilainen” käsitys asiantuntijuudesta esiintyy

puhuttaessa työn edellyttämän osaamisen merkityksestä akateemisten tutkintojen sijaan. Siten Holmes voidaan nähdä osaamisperustaisen asiantuntijuuden malliesimerkkinä. Kirjassaan *Sleeper Spy* William Safire muotoilee asiantuntijan tietoperustan hivenen eri tavoin: kirjan venäläinen päähenkilö ei ole saanut sotilaallista tai poliisikoulutusta, vaan hänen koulutuksensa on teoreettiseen filosofiaan lukeutuva tieto-oppi (Hintikka 2007). Siten Safiren kuvaaman henkilön oppiala on sekä systemaattisesti että historiallisesti orientoitunut, mutta kohdentunut ammattialan kannalta selvästi yleisempään metodiseen tietoon. Tuleeko asiantuntijuuden perustua Sherlock Holmesin kaltaiseen eklektiseen tietoperustaan vai Safiren kuvaamaan metodiseen tietoon vai lopultakin johonkin muuhun tietoperustaan? Tässä artikkelissa hahmotetaan tällaisten kysymysten filosofis-käsitteellistä perustaa. Kurtti ja Meriläinen (2017) pohtivat tutkintojen ja osaamisen välistä suhdetta kiinnostavalla tavalla. Tämä keskustelu on Maanpuolustuskorkeakoulun tutkimuksen ja koulutuksen kehittämisen kannalta keskeistä.

Holmesin mestarillisuus perustuu hänen tietoihin, taitoihin ja kokemukseen sekä havainnon ja deduktio tieteeseen, joka mahdollisti hänen huomaavansa ”minkä muut vain näkivät” (Doyle 1887, 5). Ensimmäisessä ilmestyneessä Holmes-tarinassaan (Ibid., 26) Doyle antaa tarkan kuvauksen Holmesin tiedoista. Hän ei tunne juuri ollenkaan kirjallisuutta, filosofiaa, astronomiaa tai politiikkaa. Kasvitiedettä ja anatomiaa, hän tuntee hyvin, mutta vain ammatillisesti olennaisilta osin. Kemiassa hänellä on perusteelliset tiedot. Sensaatiokirjallisuuden hän tuntee perusteellisesti, mikä antaa hänelle ammatillista mielikuvitusta. Lainkäytössä hänellä on hyvät käytännölliset tiedot. Holmesin tiedot ja taidot ovat ammatillisesti erinomaiset, mitä hän itsekkin painottaa.

Onko asiantuntija vain puhdas tiedon etsijä, joka ”arvottomasti” seuraa tosiasioiden viitoittamaa polkua – minne se ikinä viekin? Salapoliiseilla on myös moraalista vaistoa heidän ajaessaan oikeuden asiaa. Kuitenkaan arvoja ei tule sotkea varsinaiseen tutkimustyöhön. Sherlock Holmesin moraalinen vaisto toimi, kun ”hän syrjäytti tuomioistuimet ja ratkaisi itse syyllisen kohtalon, aina ymmärtäväisesti ja oikeudenmukaisesti” (Ibid., 7).

Millainen asiantuntijan tietoperustan tulisi olla: akateeminen tutkinto vai Sherlock Holmesin kaltainen eklektinen tietovaranto? Miten metodinen tieto kytkeytyy asiantuntijuuteen? Onko asiantuntijalla eettistä vastuuta? Akateeminen koulutus antaa sekä systemaattisen metodisen että historiallisen jäsenyyksen opiskeltavasta tieteenalasta, mitä on pyritty kehittämään ottamalla mukaan tieteenfilosofista ja historiallista painotusta opintoihin (Matthews 2014). Tämä systemaattinen akateeminen painotus on vaarassa kadota siirryttäessä systemaattisesta tieteenalan opiskelusta käytännölliseen osaamistavoitteelliseen opiskeluun.

Länsimaissa esiintyy laajaa kritiikkiä asiantuntijoita tai asiantuntijaorganisaatioita kohtaan. Tässä eivät yliopistot ja korkeakoulut ole vain uhrin asemassa, vaan osa ongelmaa (Nichols 2017). Tutkijat eivät esiinny vain tieteen ja asiantuntemuksen edustajina, vaan argumentoivat varsin huonoin tiedollisin perustein (Pihlström 2018). Asialla on pitkät historialliset juuret: jo Platon argumentoi tiedon markkinoilla kulkeneita sofisteja vastaan.

Asiantuntijuuden tietoperusta

Sherlock Holmes on malliesimerkillinen salapoliisi. Hänen tietonsa, taitonsa ja toimintansa perusteet on kuvattu yksityiskohtaisesti Holmes-kirjoissa. Asiantuntijuuskeskustelun kannalta olennaista on hänen kuvaamansa ”havainnon ja deduktion tiede”, joka tarkoittaa muun muassa, että hän ”huomasi sen minkä muut vain näkivät ja pääsi tiukan johdonmukaisuuden tietä tuloksiin” (Doyle 1887, 5). Tällainen päättely muistuttaa läheisesti empiirisen tiedemiehen päättelyä. On kuitenkin tärkeää tarkastella, millaiseen tietoperustaan Holmesin erinomaiset päättelytaidot perustuvat. Holmesin tiedämme tehneen tieteellistä tutkimusta joistakin hänen ammattialansa kannalta tärkeistä teemoista, kuten tupakkatuhkan eri laadusta. Näin hankkimaansa tietoa hän pystyy soveltamaan tapaustutkimuksissaan. Ensimmäisessä ilmestyneessä Holmes-tarinassaan Doyle (1887, 26) antaa tarkan kuvauksen Holmesin tiedoista:

”Sherlock Holmes – hänen puutteensa

- 1 Kirjallisuuden tuntemus: Olematon.
- 2 Filosofian tuntemus: Olematon.
- 3 Astronomian tuntemus: Olematon.
- 4 Poliitiikan tuntemus: Heikko.
- 5 Kasvitieteen tuntemus: Vaihteleva. Hyvin perillä belladonnasta, oopiumista ja yleensäkin myrkyistä. Ei tiedä mitään käytännön puutarhanhoidosta.
- 6 Geologian tuntemus: Käytännöllinen, mutta rajoittunut. Pystyy yhdellä silmäyksellä erottamaan eri maalajit toisistaan. Kävelyllä ollessaan näyttää minulle housuilleen roiskunutta kuraa ja kertoo sen värin ja koostumuksen perusteella, mistä päin Lontoota se on peräisin.
- 7 Kemian tuntemus: Perusteellinen.
- 8 Anatomian tuntemus: Tarkka, mutta hajanainen.
- 9 Sensaatiokirjallisuuden tuntemus: Valtava. Näyttää tietävän jokaisen tällä vuosisadalla tehdyn hirmutyön jokaisen yksityiskohdan.
- 10 Soittaa viulua hyvin.
- 11 Harjoitusmiekkailun, nyrkkeilyn ja miekkailun asiantuntija.
- 12 Hyvä Englannin lain käytännön tuntemus.”

Holmesin tiedot ja taidot muodostavat erittäin syvän ammatillisen tietoperustan, mitä Holmes itsekin painottaa. Kopernikaanista maailmankuvaa hän ei edes halua osata, sillä tiedolla pyöriikö maa auringon vai kuun ympäri ei ole hänen työnsä kannalta merkitystä. Holmes tuntee sekä omaan ammattialaan liittyvät tieteenalat että siihen liittyvän kirjallisuuden hyvin. Kaunokirjallisuuden tuntemus antaa Holmesille rikoksia ratkottaessa tarvittavaa kuvittelukykyä. Tässäkin tapauksessa Holmesin kiinnostuksen kohteet kytkeytyvät hänen ammattialaansa. Viulunsoitto lienee hänelle lähinnä viihdettä. Filosofiaa kohtaan Holmes ei tunne kiinnostusta, vaikkakin hänen kuvauksensa toiminnastaan ”havainnon ja deduktion tieteenä” onkin filosofisesti oivaltava. (Lankinen & Mäkeläinen 2018.)

Holmes ei katso tarvitsevansa filosofista tai kulttuurista tietoa. Kuitenkin tiedon perustaa, eri tietojen välistä vertailua tai arvoja koskeva tieto on luonteeltaan filosofista ja/tai kulttuurista. Silti humanistisen ja ihmis- ja yhteiskuntatieteellisen tiedon merkitystä ei arvosteta samalla tavoin kuin teknisiä tieteitä ja matemaattisia luonnontieteitä. (Koskinen 2016.) Safren kirjassa käytännön toimijan tietoperusta on luonteeltaan yleistä käsitteellistä tietoa, joka mahdollistaa eri tilanteiden käsitteellistämisen ja siten myös tietojen ja taitojen sovellettavuus laajenee.

Asiantuntijuuden arvoperusta

Asiantuntijuuteen liittyvä luottamuksellisuus: asiantuntijaan tulee voida luottaa. Tämä ilmenee niin Holmes-kertomuksista kuin monista poliisisarjoista. Asiantuntijuuteen liittyvä objektiivisuus: antaa todisteiden puhua puolestaan eikä tule sotkea tunteita tai arvoja asiantuntijan työhön. Vaikeatkin ongelmat tulevat ratkaistuksi, kun annetaan todistusaineiston ”puhua”. Onko asiantuntija vain puhdas tiedon etsijä, joka ”arvottomasti” seuraa tosiasioiden viitoittamaa polkua – minne se ikinä viekin? Salapoliiseilla on myös moraalista vaistoa heidän ajaessaan oikeuden asiaa. Kuitenkaan arvoja ei tule sotkea varsinaiseen tutkimustyöhön. Sherlock Holmesin moraalinen vaisto toimi, kun ”hän syrjäytti tuomioistuimet ja ratkaisi itse syyllisen kohtalon, aina ymmärtäväisesti ja oikeudenmukaisesti” (Doyle 1887, 7). Kuitenkin arvot vain häiritsevät asiantuntijan tiedon etsintää; työn tulee olla vailla arvoväritystä.

Arvot ovat käytännön toiminnassa implisiittisesti läsnä, mutta arvokysymykset ovat käytännön ongelmia, joihin löytyy oikea – ja oikeudenmukainen – ratkaisu. Moraalisia ongelmia eli kysymyksiä, joihin ei ole oikeita tai hyviä ratkaisuja, ei juuri tarkastella. Kuitenkin moraali-ongelmat voivat aiheuttaa niitä kohtaavissa henkilöissä moraalistressiä (Reynolds, Owens & Rubenstein 2012).

Holmesin tietoperusta, joten edellä luonnehdittiin, nojaa nimenomaan oman alan eritystietoon. Yleistä filosofista tietoa ei arvosteta eikä harjoiteta; taustalla lienee ajatus, että arvotieto tai yleinen metodinen tieto saavutetaan ilman, että niitä erikseen opiskeltaisiin tai pohdittaisiin.

Akateeminen tutkinto rakentuu oppiaineen sisäisen systematiikan varaan. Akateemisen tutkinnon on tarkoitus antaa sekä systemaattinen että historiallinen jäsenitys opiskeltavasta tieteenalasta. Jo Snellman artikkelissaan *Akateemisesta opiskelusta* vuodelta 1840 toi esiin akateeminen opetuksen ja opiskelun kriisiytymisen: Snellmanin mukaan opiskelun muuttuminen ammattiin tähtääväksi läksyjenluvuksi estää opiskelijaa rakentamasta opillista vakaumusta. Akateeminen vapaus nähdään usein siinä mielessä väärin, että yksilön vapaus ei tarkoita mielivaltaisuutta, vaan vakaumuksellista sitoutumista akateemiseen oppiin. Siten paradoksaalisesti akateeminen vapaus sitoo opiskelijan kiinni oppiaineeseen ja sen sisäiseen logiikkaan ja osaamisperustaisessa opiskelussa oppi muodostuu ulkoisin kriteerein eli ammattialan kautta.

Systemaattisen tieteenalaperusteisen opiskelun ja osaamisperusteisen opiskelun välillä on suuri systemaattinen ero. Millainen asiantuntijan tietoperustan tulisi olla: akateeminen oppineisuus, Sherlock Holmesin kaltainen eklektinen tietovaranto vai Safiren kuvaama filosofis-käytännöllinen tietovaranto? Onko asiantuntijuus Sherlock Holmesin kaltaisen yksilöiden neuvokkuuteen perustuvaa vai mahdollisesti kollektiivista asiantuntijuutta?

Länsimaissa luottamus asiantuntijoihin tai asiantuntijaorganisaatioihin ei ole aukotonta. Esiintyy laajaa kritiikkiä ja hyökkäyksiä asiantuntijuutta ja jopa tiedettä vastaan. Tässä eivät yliopistot ja korkeakoulut ole vain uhrin asemassa, vaan, kuten Nichols (2017) sanoo, osa ongelmaa. Tutkijat eivät esiinny vain tieteen ja asiantuntemuksen edustajina, vaan argumentoivat varsin huonoin tiedollisin perustein (Pihlström 2018). Asia ei ole uusi, vaan sillä on pitkät historialliset juuret. Asia, jolla on näin pitkät historialliset juuret, on väistämättä monitahoinen. Esimerkkeinä asian monitahoisuudesta voidaan mainita 1900-luvulla alkanut *tieteiden sotana* tunnettu kiista tiettyjen tutkimussuuntien välillä sekä asiantuntijuutta vastaan nousseet ilmiöt, joissa tarkoitushakuisesti hämärretään toden ja epätoden tai faktan ja fiktion välistä rajaa. (Niiniluoto 1999.)

Sherlock Holmes on malliesimerkillinen asiantuntija. Hän työskentelee systemaattisesti, hänen tietonsa ovat kohdentuneet nimenomaan hänen asiantuntemuksensa edellyttämällä tavalla. Turhaa tietoa hän ei hanki. Lisäksi hänen ”havainnon ja deduktion menetelmänsä” on osoittautunut hyväksi tiedon hankintakeinoksi: riittää, että seuraa evidenssiä. On tärkeää tuoda faktat esiin, joiden varassa voi saavuttaa todenmukaista tietoa. Lopulta oikeuslaitos hoitaa tuomion. Mihin arvoja tai etiikkaa tarvittaisiin? Vaikka moraalinen vaisto joskus toimiikin, niin usein se myös erehtyy (Mutanen & Kallio 2019).

Asiantuntijuuteen liittyy myös ongelmallisuutensa. Tunnettu asiantuntijuutta systemaattisesti tutkinut Berkeleyn yliopiston organisaatiopsykologian professori Philip E. Tetlock teki laajan (18 vuotta ja 28 000 ennustusta) tutkimuksen asiantuntijoiden luotettavuudesta. Hänen tuloksensa eivät olleet hyviä asiantuntijuuden kannalta. Asiantuntijoiden kyky ennustaa tulevaisuutta oli huono ja mitä useammin asiantuntija esiintyi julkisuudessa, sitä huonommin hänen ennustuksensa kävivät toteen. (Silver 2014.)

Tetlockin tulokset ovat varsin surullista luettavaa. Nämä pakottavat pohtimaan asiantuntijuuden luonnetta tarkemmin. Tulevaisuutta ei voi tietää, mutta asiantuntijuuteen kuuluu vastuullisuus, joka myös rajoittaa asiantuntijan toimintaa: esiintyessään asiantuntijana hänen tulee pitäytyä asiantuntemuksensa piiriin liittyviin asioihin. Oikeastaan Tetlockin esiin nostama asia ei liity vain asiantuntijoihin, vaan on yleisemminkin läsnä inhimillisessä todellisuudessa. (Silver 2014.) Ruotsissa Lundin yliopistossa on tutkittu tavallisten ihmisten kykyä muistaa omat valintansa. Tulokset eivät anna kovin hyvää kuvaa kyvyistämme tehdä rationaalisia valintoja.

Kirjassaan *Asiantuntemuksen kuolema* professori Tom Nichols tarkastelee asiantuntemuksen ja asiantuntijuuden tilaa yleisesti. Hänen analyysinsä osoittaa varsin huolestuttavia piirteitä länsimaisessa yhteiskunnallisessa ajattelussa. Hän toteaa, että tapamme tuottaa tutkintoja on jo johtanut ”tutkintojen kyltymättömän kysyntään kulttuurissamme”, johon vastaaminen on johtanut ”pätevyden inflaation” kierteeseen. Yliopistoja syntyy yhä enemmän ja tutkintonimikkeitä kehitetään kasvavalla vauhdilla. Tutkintojen, ja samalla myös yliopistojen, arvo on romahtanut. Nichols (2017) toteaa myös, että yliopistojen ja yliopistohenkilöstön taso ei ole säilynyt nopean laajenemisen mukana. Tätä tilannetta on edeltänyt pitkä kehityskulku, jota seuraavassa tarkastelemme.

Valistuksen kriisi

Esimerkiksi toinen maailmansota osoitti ihmisten kykenevän suureen julmuuteen. Inhimillisen tiede, sivistys ja kulttuuri joutuivat aivan uudenlaisen puntaroinnin alle. Ihmisyyden perusteet jouduttiin miettimään uudelleen. Joissakin Sartren näytelmissä (esim. Sartre 1965) ja kirjassa *Inho* on kuvattuna tiettyä kyynistä välinpitämättömyyttä, jossa ihmisen elämä on merkityksetöntä olemassaoloa. Nämä olivat kulttuurisesti erittäin vaikuttavia teoksia. Toinen maailmasota jätti jälkensä myös inhimilliseen kulttuuriin laajemminkin. Vaikka Horkheimer ja Adorno kirjoittivatkin kirjan *Valistuksen dialektiikka* toisen maailmansodan ”varjossa”, niin se on syvään juurtunut valistusajattelun perinteeseen (Horkheimer 1995; Marcuse 1969).

Filosofi Hannah Arendt seurasi Eichmannin oikeudenkäyntiä ja kirjoitti havaitsemistaan seikoista kirjan, jossa hän esitti, ettei Eichmann ollut mikään hirviö, vaan hyvin virkaansa hoitava virkamies. Hän ei vain osannut etsiä eettistä oikeutusta työlleen. Sokea virkavelvollisuuden hoitaminen voi johtaa mitä hirveimpiin lopputuloksiin. Arendtin tulokset olivat järkyttäviä. (Eräsaari 2018.) Olisi ollut parempi, jos Eichmann olisi ollut poikkeuksellisen julma ja raaka henkilö. Tällöin me voisimme elää turvassa, vailla vastuuta!

Eettinen tieto ja tietoisuus eivät ole ihmisille synnynnäisiä, vaan opittavia ja opiskeltavia asioita. Jo Platon pohti, voidaanko hyvettä opettaa; mitä opetettavissa oleva hyve on. Edelleen ajatellaan kuten Platonin aikana, että ihminen oppii hyveelliseksi kaiken muun ohella. Meidän tulee opiskella laaja-alaisesti tietoja, mutta myös ihmisyyttä. Oppia ymmärtämään sekä itseämme että toisiamme – ihmisyyttä. Näin voimme oppia rakentavaa vuorovaikutusta, jonka perustana on eettisyys. (Mutanen 2018.)

Max Horkheimer ja Theodor Adorno julkaisivat vuonna 1944 erittäin vaikutusvaltaiseksi osoittautuneen kirjan *Valituksen dialektiikka*, jossa tulee teoreettisesti jäsennetyksi, että inhimilliset ihanteet pitävät sisällään oman tuhonsa siemenen. Valistuksen dialektiikka pyrkii osoittamaan, miten valistusajattelu sisältää valistuksen vastaisen ajattelun ja toiminnan mahdollisuuden. Seuraava laina antaa hyvän kuvan heidän ajattelustaan ja samalla kytkee valistuksen dialektiikan osaksi kriittistä asiantuntijuuskeskustelua:

”Hitlerin aikakausi opetti muun muassa sen, että älykkyys on typeryyttä. Vielä silloinkin, kun hänen valtaan nousunsa oli jo päivänselvä, juutalaiset kiisivät monin asiantuntevin perustein sen mahdollisuuden. Muistan yhä keskustelun, jossa muuan kansantaloustieteilijä todisti baijerilaisten oluenpanijoiden etujen pohjalta, että Saksaa on mahdoton yhdenmukaistaa. Fasismi olikin älymystön mielestä länsimaissa mahdottomuus. Typeryytensä tähden älykkäät ovat tehneet asiat raakalaisille kaikkialla helpoiksi. Epätosia ovat nimenomaan tietoon ankkuroidut, laajakatseiset arvostelmat, tilastoihin ja kokemukseen nojaavat ennusteet, viimekätiset ja varmat toteamukset sekä lausumat, jotka alkavat fraasilla ”Satun muuten olemaan asiantuntija tällä alalla ...”” (Horkheimer & Adorno 1944, 272)

Asioiden kehittyminen ja muotoutuminen yleisiksi ajattelu- ja toimintatavoiksi ei ole yksinkertainen prosessi. Syy-seuraussuhteet eivät välttämättä ole laisinkaan jäsennettävissä. Miten valistuksen kritiikki lopulta muuntuu järjen ja asiantuntijuuden vastaisuudeksi?

On valistuksen hengen vastaista mennä asiantuntijoiden selän taakse: ”sokea” luottamus asiantuntijoihin ei kuulu valistusaatteeseen. Valistuksen henki on vaativa, ihmisten tulee ottaa asioista selvää ja haastaa asiantuntijat; laittaa asioita toimeksi. Tässä kuitenkin tulee samalla luottaa asiantuntijoihin.

Oikeastaan se tuhon siemen, johon Horkeimer & Adorno (1944) viittaa, syntyy tällaisista jännitteistä, joita (Marcuse 1966, 100–101) kuvaa. Jos asiantuntijat ovat eri mieltä jostain asiasta, miten voimme valita näiden välillä? Jos kaikki asiantuntijat ovat väärässä, niin miten itse voi löytää oikean ratkaisun? Miten muodostaa oma ja järkevä mielipide kaiken kohinan keskellä?

Valistusajattelu ja asiantuntijuus

Valistusaikaa, 1700-lukua¹, kutsutaan järjen ja hyödyn aikakaudeksi, jonka juuret ovat antiikin Kreikassa länsimaisen ajattelumme historian alkulähteillä. Nykyinen puhe järjen korostamisen huonoista piirteistä ei oikeastaan suoraan kosketa valistusajattelua, sillä nykyisin puhuttaessa järjen liiallisesta korostuksesta järjen ja järkevyyden vastinparina ovat esimerkiksi tunteet. Tällöin järki, jota vastustetaan, ei ole laaja inhimillinen kyky asioiden puntarointiin vaan rajoittunut ja laskelmoiva järki, joka liittyy valistuksen jälkeiseen, erityisesti romantiikan, aikaan. Esimerkiksi Kantin aikalainen Rousseau oli voimakas valistuksen kriitikko, jonka mukaan ihminen on vapaa nimenomaan ”luonnon-tilaisena”. Hän painotti ihmisen vapautta, jota kulttuuri on kahlinnut. Luonto ja luonnollisuus tulevat uudella tavalla painotetuiksi. Näin valistuksen kritiikki oli jo valistusaikana virittynyt. On kiinnostava seikka, että Freud painottaa tätä samaa piirrettä kirjassaan *Ahdistava kulttuurimme* (1930). Käsitys ihmisestä ja ihmisyydestä ei ole yksikäsitteinen asia. Ihmisen hyvä, joka määrittäisi hyvän elämän perustan, on osoittautunut äärimmäisen vaikeaksi asiaksi määrittää. (von Wright 1996.)

Antiikin kasvatusajatus nojaa koko antiikin kulttuuriin, mutta sai systemaattisen muotoilun Platonin ja Aristoteleen filosofiassa. Se painottaa ihmisyyden keskeneräisyyttä, jonka täydentämistä kasvatus on. Kasvatus tekee ihmisestä ”enemmän” ihmisen, jolloin käsityksemme ihmisyydestä kehittyy ja paranee. Tämä systemaattisen kasvatuksen keinoin tapahtuva ihmisen ja ihmisyyden kehittäminen lienee ainutlaatuista eri kulttuurien keskuudessa, jota Georg Henrik von Wright toi esiin omassa tuotannossaan. Tosin, von Wright (1992a) painottaa, että valistusajatteluun kytkeytynyt edistysajattelu voi osoittautua (vaaralliseksi) myytiksi.

Valistukseen liittyy vahva usko, että järjen avulla asiat, ja myös ihmiset, muuttuvat paremmiksi. Tässä suhteessa von Wrightin länsimaista ajattelua luotaava analyysi edistyksen myytistä on erityisen syvälinen ja tärkeä. Kant antaa varsin optimistisen kuvan ihmiskunnan tulevaisuudesta kirjoituksessaan ”Edistykö ihmiskunta jatkuvasti kohti parempaa?”. Tekstissä hän puhuu ”ennakoivasta historiasta”, joka on ensi sijassa ”siveellistä historiaa”. Tämä ennakointi tapahtuu

a priori, ja tällainen on mahdollista vain ”kun ennustaja itse panee toimeen asiat, jotka hän julistaa tietävänsä ennalta” (Kant 1798, 107). Kantin optimismia ei ole helppoa jakaa, mutta teksti antaa hyvän kuvan valistusajatteluun liittyvästä uskosta ihmisyyteen, ihmisen kykyyn tulla (moraalisesti) paremmaksi.

Valistus loi uskoa inhimilliseen järkeen eli ihmisen kykyyn käyttää omaa harkintaansa: ”Valistus on ihmisen pääsemistä ulos hänen itsensä aiheuttamasta alaikäisyyden tilasta. Alaikäisyys on kyvyttömyyttä käyttää omaa järkeään ilman toisen johdatusta. Itse aiheutettua tämä alaikäisyys on silloin, jos sen syynä ei ole järjen puute, vaan päättämisen ja rohkeuden puute käyttää hyväkseen järkeään ilman toisen johdatusta. *Sapere aude!* Käytä rohkeasti omaa järkeäsi! – tämä on valistuksen tunnuslause.” (Kant 1784, 77.) Tällainen järkevyyden vaikeus vaikuttaa hyväksyttävämältä kuin edellä mainittu ”laskelmoiva” ja ”rajoittunut” järki. Myöskään tällainen järki ei ole helposti toteutettavissa. Yksilön ei ole helppoa ryhtyä ajattelemaan itse, koska, kuten Kant (1784, 77) sanoo, ”on niin mukavaa olla alaikäinen”.

Yksilön ”laiskuus ja raukkamaisuus” eivät ole ainoat syyt ihmisten pysyvään alaikäisyyteen. Yhteiskunnan asiantuntijuistuminen tekee oman järjen käytön vaikeaksi. ”Jos minulla on kirja, josta saan ymmärrystä, tai sielunpaimen, joka hoitaa omaatuntoani, tai lääkäri, joka tarkkailee ruokavaliotani ja niin edelleen, niin silloin minun ei tarvitse vaivata itseäni. Minun ei tarvitse ajatella, jos vain pystyn maksamaan; toiset kyllä hoitavat ikävän asian puolestani.” (Kant 1784, 77) Asiantuntijuistuminen on järkevä yhteiskunnallinen tapa järjestää käytännön toiminnot. Tällöin kuitenkin järkevyyden merkitys ”kääntyy ympäri” eli oman järjen käytöstä siirrytään luottamaan asiantuntijoihin. Airaksinen ja Kaalikoski (1997) keskustelevat laajemmin järkevyyden erilaisista ilmenemis- muodoista.

Horkheimer ja Adorno (1944) toivat esiin asiantuntijavaltaan liittyviä riskejä: erityisen vaarallisia ovat lausumat, jotka alkavat fraasilla ”Satun muuten olemaan asiantuntija tällä alalla ...”. Eikö asiantuntijoihin tule luottaa? Nobelisti Bengt Holmstöm (ks. 2017) toi esiin, että vaatimus päätöksenteon avoimuudesta voi olla liiallinen. Taustalla lienee käsitys, että päätöksenteko perustuu luottamukseen sekä asiantuntijan ja päättäjän tiedolliseen ylivoimaan maallikoihin nähden. Varmaankin näin, mutta joudumme pohtimaan tarkemmin asiantuntijuuden, päätöksentekijän ja maallikon määrityksiä ja keskinäisyyhteitä. Se, miten hyvin tähän luottamusasemaan sopii Virtasen (2018) näkemys, että valtion virkamiehen tehtävä (velvollisuus?) on tukea hallitusta, lienee ongelmallista. Eikö heidän tulisi olla puolueettomia asiantuntijoita? Mikä on asiantuntijan rooli ja tehtävä esimerkiksi päätöksentekoprosessissa? Miten asiantuntija tai päätöksentekijä saavuttaa tiedollisen etulyöntiasemansa? Se, miten vedetään raja asiantuntijan ja ei-asiantuntijan välille tai miten päätetään kiista kahden eri

mieltä olevan asiantuntijan välillä, ovat aitoja ongelmia. (Goldman 2006.) On riski, että luottamus koko (tieteellistä) asiantuntijuutta kohtaan murtuu (Feyerabend 2006). Asiantuntijuutta on pyritty laskemaan ”jalustalta” kehittämällä erilaisia kollektiivisen asiantuntijuuden malleja. (Chesbrough 2003; Engeström 2005)

Yksilön vastuullisuutta painottavana ajattelutapana valistus ei luonnollisesti-kaan hyväksy asiantuntijavaltaa. Modernin tieteen puristuksissa erikoituminen on edennyt yhä pidemmälle. ”Valistus epäilee kaikkea laskettavuuden ja hyödyllisyyden mittaan mahtumatonta, ja jos se vain voi edetä vapaana ulkoisista kahleista, mikään ei pysäytä sitä. Tällöin sen omille aatoksille ihmisoikeuksista käy samoin kuin vanhoille yleiskäsitteille. Mihin tahansa henkiseen vastarintaan törmääminen vain paisuttaa sen voimia.” (Horkheimer & Adorno 1944, 24–25.) Näin inhimillinen ajattelu ja järkeily, jotka sisältävät myös arvoajattelun, muuntuvat tekniseksi rationaliteetiksi. Ja näin valistusajattelu muuntuu vastakohdakseen. (von Wright 1992a; Marcuse 1964; 1966.)

Frankfurtin koulun valistus- ja sivilisaatiokritiikki kohdistui syvällisellä tavalla koko länsimaisen tieteellis-teknisen rationaliteettiin, joka oli ajautunut umpikujaan. Marcusen (1964) yksilotteinen ajattelu kuvasi umpikujaan joutuneen järjen tilannetta: valistus oli syönyt eväänsä. Horkheimer (1946, 213) kuvaa tätä seuraavalla tavalla: ”Sivilisaatiomme intellektuaalisten perusteiden valtaosan romahtaminen on osittain seurausta teknisestä ja tieteellisestä edistyksestä.” Tämä umpikuja ei ole vain rationaliteetin sivutuote, vaan sen olennainen aspekti – valistuksen dialektiikka johtaa ”väistämättä” tähän ”nurinkääntyneeseen” tilanteeseen. ”Järki tuntu olevan jollain tapaa sairas. (...) Yksilö maksaa modernin teollisuuden valtavista saavutuksista, lisääntyneistä teknisistä taidoistaan sekä tavaroiden ja palvelujen saatavuudesta tulella yhä voimattommammaksi suhteessa yhteiskunnan keskittyneeseen valtaan, jota hänen pitäisi kontrolloida. Hän joutuu jatkuvasti sovittamaan sormenpäitään myöden koko olemistaan ennalta muokattujen käyttäytymis- ja tunnemallien mukaiseksi.”

Mitä tälle on tehtävissä, lienee pitkälle filosofisen temperamentin kysymys, kuten von Wright asian ilmaisee. Kuitenkin tietty asioiden sisäinen logiikka johtaa omien periaatteidensa nojalla tähän: ”Tämä edistys on kuitenkin itse tulosta sellaisten periaatteiden – esimerkiksi yksilöllisyys ja ihmisen onni – puolesta käydystä kamppailusta, jotka ovat nykyisin vaarassa. Edistyksellä on taipumus tuhota juuri ne ideat, joita sen piti toteuttaa ja kehittää. Itsenäinen ajattelukykykin on jo vaarassa teknisen sivilisaatioprosessin vuoksi.” (Horkheimer 1946, 213)

Teknis-tieteellinen järki kytkeytyy instrumentaaliseen hyötyajatteluun. Tieteellinen funktionaalinen ajattelu tuottaa tehokkuutta käytäntöihin. Näin

”[j]ärjen ja tehokkuuden välillä on todellisuudessa ollut aina niin läheinen suhde kuin edellä osoitettiin. Syy niiden yhteyteen on itse yhteiskunnan perusrakenteessa. Ihminen voi tyydyttää luonnolliset halunsa vain yhteiskunnallisten kanavien kautta.” (Horkheimer 2008, 201.) Instrumentaalinen järki on hyödyllinen, joka auttaa selviämään kilpailuyhteiskunnan vaatimuksissa. On järkevää sopeutua, kritiikille ei jää sijaa: järki sopeuttaa ja terapoi yksilöitä hyödyllisiksi yhteiskunnan kannalta. (Marcuse 1964).

Valistus pitää yllä uskoa ihmiseen. Se mahdollistaa edelleen kriittisen oman ajattelun, niin vaikeaa kuin se lopulta onkin. Pyrkimys huipulle on valistusaatteen vastainen pyrkimys: valistus ohjaa syvälle, ei huipulle. Valistus ja siten myös sivistysyliopisto luottaa ihmiseen, hänen kykyynsä tulla paremmaksi. Platonin filosofiassa tämä usko ihmiseen ilmenee voimakkaana: Usko kasvatuksen voimaan on vahvasti läsnä, järkevä harkinta, viisaus ja hyveellisyys ovat saavutettavissa, mutta vain pitkän, perusteellisen ja syvän opiskelun kautta. Tämä tulee erinomaisesti esiin Platonin *Valtio*-teoksen kasvatuserätyksistä. Opinnot ovat pitkät ja laaja-alaiset pitäen sisällään sekä teoria-aineita että käytännön aineita. Tavoitteena oli kasvattaa yksilöä hyväksi ihmiseksi – hyvyyteen. Erityisesti Platon katsoo, että vielä 35-vuotiaana opiskelija ei ole vielä valmis valtion johtotehtäviin sillä ”35-vuotias filosofi on usein turhantärkeä ja älyllinen keikari”. (von Wright 1989, 48)

Valistuksen lupaama edistys ei tule vaivaa näkemättä. Ihmisen tulee ponnistella kehittyäkseen, kuten Platonin koulutusohjelmasta ilmenee. Länsimaissa koulutuslaitos on virittynyt valistusajattelun periaattein. Nykyinen puhe elinikäisestä oppimisesta noudattaa ”valistuksen dialektiikan” logiikkaa: se on kääntynyt inhimillisyyden kasvusta jatkuvaksi kehittämispakoksi (Värri 2018, 49). On hyvä huomata, että Puolustusvoimien koulutusjärjestelmässä on piirteitä, joilla on syvällisiä yhtymäkohtia valistusajatteluun perustuvaan koulutuspolitiikkaan.

Koulutusjärjestelmämme muistuttaa pitkälle Kantin kolmen kritiikin rakennetta. Tiedeyliopistot vastaavat tiedollisesta koulutuksesta, taideyliopisto vastaavat taidollisesta. Taitoon liittyvä koulutus tapahtuu ammattikouluissa ja teknillisissä yliopistoissa. On kiinnostavaa, että eettisyys ei välttämättä ole näihin oppilaitoksiin mitenkään erityisesti kiinnittynyt. (Kotila, Mutanen & Volanen 2007.)

Hyötyajattelu ja päätöksenteko

Inhimillisyyden ja eettisyyden jättäminen rationaalisen ajattelun ulkopuolelle voi osaltaan johtaa, että käytännöllisyys näyttäytyy meille toiminnallisuutena

ilman vastuullisuutta. Käytännöllisyys tulee siten puhtaaksi teknis-rationaali-seksi toiminnallisuudeksi, johon ei inhimillisyyden monimutkaisten vivahteiden ole syytä sekoittaa. Jules Verne (1994, 47) kuvaa, mihin tällainen ”puhdas käytännöllisyys” äärimmilleen vietynä voi johtaa: ”Herra Stanislas Boutardin (...) oli ennen kaikkea käytännön ihminen, hän ei tehnyt mitään muuta kuin hyödyllistä, hän käänsi mitättömimmätkin ajatuksen aina hyödykseen, hänellä oli kohtuuton hyödyttämisen halu, joka johti todella ihanteelliseen itsekkyyteen; (...) [hän] ei kyennyt innostumaan hyvästä eikä pahasta; hän ei ollut hyvä eikä paha, (...) Hän oli hankkinut valtavan omaisuuden, jos sitä nyt voi hankkimiseksi sanoa; hän kulki mukana vuosisadan teollisessa nousussa; niinpä hän olikin kiitollinen teollisuudelle, jota palvoi kuin jumalatarata”.

Tällainen äärimmilleen viety käytännöllisyys ja hyödyn tavoittelu ei tietenkään toteudu sellaisenaan, mutta antaa ymmärtää, miksi eettisyys on olennainen osa toiminnallisuutta ja käytännöllisyyttä. Eettisyyteen merkityksellisyys ilmenee asiantuntemuksen kytkeytyessä päätöksentekoon. Kun Holmesin ajatukseen käytännöllisyyden ja (ammattillisen) hyödyllisyyden keskeisyydestä liitetään taiteen – ja humanististen alojen – väheksymisen, saadaan lopputuloksena Boutardin kaltaisia yksilöitä. On tärkeää huomata sekä taiteiden että humanististen alojen merkitys ihmisyyden rakentumisessa.

Paraskaan päätös ei sellaisenaan lähde liikkeelle. Päätöksen toteutus ei ole mekaaninen suoritus, vaan tietoa ja taitoa edellyttävä soveltava taidonnäyte. Meillä ei ole – eikä (usein) voikaan olla – täydellistä tietoa asioista. Tästä huolimatta ”monet vaativat varmuutta pankkiireiltamme, lääkäreiltämme ja poliittisilta päättäjiltämme” (Gigernzer 2015, 27). Se, mistä tällainen varmuuden vaatimus tulee, ei ole täysin selvä; on oikeastaan lähes käsittämätöntä, että sitä niin yleisesti edellytetään.

Asian tekee erityisen vaikeaksi se, että päättäjämme eivät vastaa rationaalisesti ilmoittamalla, ettei asia ole yksinkertainen eikä missään tapauksessa varma. Täysin kaikkia rationaalisia käyttäytymisohjeita vastaan he ”tarjoavat meille varmuuden harhaa, uskomusta, että jokin asia on varma, vaikkei olekaan” (Gigernzer 2015, 27). Tämä näkyy lähes kaikissa päätöstilanteissa, joita julkisuudessa on käsitelty. Myöskään me maallikot, emme toimi järkevasti. Elämme varsin tyytyväisinä varmuuden harhan vallassa, vaikka tiedämme sen – ja meidän tulee tietää se – harhaksi. Kuten Kant sanoi, ”on niin mukavaa olla alaikäinen”.

Epävarmuudella on suuri merkitys päätöksentekoprosessin kannalta. Koska ei ole syytä olettaa, että päätöksentekijällä olisi täydellinen informaatio päätöksen kohteena olevassa asiassa, niin epävarmuus tulee huomioida. Päätöksentekijällä ei ole lähtökohtatilanne tarkalleen tiedossaan eli päätöksentekijän tietojen perusteella ei ole mahdollista yksikäsitteisesti määrittää lähtötilannetta. Siten lähtökohtatilanteen kuvauksen tulee pitää sisällään useita eri vaihtoehtoja.

Toimintaan liittyy myös olennaista epävarmuutta. Jokaisella teolla on useita (potentiaalisesti ääretön määrä) eri seurauksia. Osa näistä seurauksista on mahdollista saada tietoon ennen teon tekemistä ja osa on sellaisia, ettei niitä ole käytännössä mahdollista etukäteen selvittää. Lisäksi osa seurauksista on aiottuja tai haluttuja ja osa ei-aiottuja, joita osa jopa toivotun lopputuloksen kannalta huonoja. Mitä suurisuuntaisemmasta asiasta on kyse, sitä suurempi on kaikkalainen epävarmuus. (von Wright 1963.) Päätöksentekijällä on aina useita vaihtoehtoisia toimintavaihtoehtoja, vaikka usein esitetään, ettei näin olisi. Näiden kunkin seurauksia tulee arvioida kriittisesti. Päätöksentekijä kohtaa siten erittäin suurta epävarmuutta. Siten päätöksentekoprosessia tulee tarkastella asiantilojen ja toimintojen funktiona. (Niiniluoto 1984; 2020).

Päätöksentekoa määrittävä epävarmuus tulee eksplisiittisesti huomioida rationaalisessa päätöksenteossa. On silkkaa asioiden vääristelyä jättää tämä huomioimatta. Tilastotieteellisesti lopputuloksen odotusarvo kertoo järkevä arvon lopputulokselle. Siten päätöksenteon tulee perustua systemaattiseen asioiden puntarointiin eikä vakuutteluun, arvaukseen tai ”mutu-varmuuteen”. Epävarmuus ei tarkoita epäselvyyttä. Epävarmuuden tulee perustua epävarmuuden asteen arviointiin, jolloin puhumme tunnetusta epävarmuudesta eli riskistä. Toisaalta voi olla, että emme kykene arvioimaan epävarmuuden astetta, jolloin voimme puhua tuntemattomasta epävarmuudesta. (Gigerenzer 2015.) Näin päätöksenteko epävarmuudessaankaan ei ole jännittävää uhkapeliä: ”jos uhkapeli on jännittävää, pelaat väärällä tavalla” (Ellenberg 2016, 244).

Päätöksenteon tulisi perustua riittävään tietoon. Miten tiedon rooli määrittyy päätöksentekoprosessissa? Usein ajatellaan, että tutkimus tuottaa päätöksentekijöiden soveltaman tiedon. Periaatteessa prosessi on huomattavasti monitkkaisempi, mutta tarkastellaan tilannetta tästä lähtökohdasta käsin.

Tieteenfilosofinen perusnäkemys on, että tiede on lähtökohtaisesti tiedonhankintaa. Tämä kognitiivistinen ajatus tieteestä johtaa siihen, että tutkija on ensisijaisesti todenmukaisen tiedon tuottaja (verismi). Hän on erillään päätöksentekoprosessista tuottaen ”arvovapaata” tietoa. Erityisesti tällöin tutkija ei anna ohjeita, miten jossakin tilanteessa tulisi toimia. Tietysti ”arvovapaus” tarkoittaa tässä myös sitä, että tutkija ei arvota miten ”hyviä” tai ”huonoja” toteutettavissa olevat vaihtoehdot ovat, vaan pyrkii kuvaamaan tilanteen mahdollisimman hyvin: mikä on päätöksentekotilanne, millaisia vaihtoehtoisia toimia on mahdollista tehdä ja mitkä ovat näiden seuraukset, riippumatta miten hyviltä tai huonoilta ne vaikuttavat. Lisäksi monissa tapauksissa lopputulos on siinä määrin kompleksinen, että puhe lopputuloksen hyvydestä tai huonoudesta on harhaanjohtavaa. Tulisi puhua esimerkiksi kenelle lopputulos on hyvä ja kenelle se puolestaan on huono tai jollakin vastaavalla tavalla tuoda esiin asioiden monitahoisuus.

Käytännön päätöksentekotilanteiden edellyttämä tieto on monimutkaista ja edellyttää laaja-alaista ongelmien jäsentelykykyä. Toisin kuin nykyisin usein esitetään², tutkinnon antama tieto ei ole riittävää, vaan tarvitaan tutkinnon lisäksi omaehtoista systemaattista syventymistä asioihin. (Niiniluoto 1984; Kurtti & Meriläinen 2017.)

Kognitivismi ei ole vain näkemys, jossa tutkija olisi puhdas tiedon etsijä, vaan sallii myös tiedon sijaan muita, ei-kognitiivisia, päämääriä. Esimerkiksi instrumentalismi ei edellytä, että tiede tavoittelisi tietoa, vaan tiede tavoittelee toimivia malleja tai empiirisesti adekvaatteja teorioita. Voidaan myös ajatella tieteen tavoittelevan informaatiota. Tällöin tutkijan voidaan nähdä pelaavan uhkapeliä totuuden kanssa. Nämä eivät olennaisesti tässä suhteessa eroa edellä kuvatusta tilanteesta. (Niiniluoto 1984.)

Päätöksentekijän vastuullisuus

Kognitivismin rinnalla esiintyy käsitys tieteestä, jossa ”tieteelliset ongelmat ovat aina käytännöllisiä päätöksenteko-ongelmia ja vastaavasti tieteen tulokset ovat näihin ongelmiin liittyviä toimintasuosituksia” (Niiniluoto 1984, 64). Tällaista näkemystä tieteestä kutsutaan behavioralismiksi, jonka mukaan tutkija on joko päätöksentekijän neuvonantaja tai jopa päätöksentekijä. Tällöin tutkijan tulee ottaa vastuuta aivan eri tavalla kuin kognitivistisen näkemyksen mukaisessa mallissa. Tutkijan tullessa lähemmäs käytännön ongelmanratkaisuja Sherlock Holmesin tietokäsitys vaikuttaa luontevalta, mutta samalla vaatimus eettiseen vastuuseen kasvaa. (von Wright 1992b.) Esimerkiksi professori Heikki Hiilamon lausunto (2018), että asiantuntijan ei tule kerätä ”mahdollisimman paljon suosionosoituksia oppositiosta” lienee varsin hyvin perusteltavissa. Kuitenkin vaihtoehto saattaisi olla tiedollinen asiantuntijarooli, mutta hän vaikuttaa pikemminkin suosittelevan tekemään päätöksen hallituksen esittämällä linjoilla (mahdollisesti sitä korjaten). Siten hänen näkemyksensä kytkeytyisi nimenomaan edellä kuvattuun behavioralismiin. Tällöin tulisi tietenkin kuvata päätöksentekotilanne hyvin, mutta samalla hänen eettinen vastuunsa olennaisesti kasvaa: hän ei enää toimi taustalla olevana tiedollisena asiantuntijana vaan päätöksentekijänä tai suosittajana, jonka tulisi myös kantaa vastuunsa päätösten seurauksista.

Päätöksentekijän vastuu päätösten seurauksista liittyy tavanomaiseen eettiseen periaatteeseen yksilön vastuullisuudesta. Vastuullisuuden luonne liittyy yhteisön eettiseen ilmapiiriin. Eettisyys on häiritsevää, kuten vastuullisuus aina on: yksilö on vastuullinen tekemisistään ja tekemättä jättämisistään, joihin hän on sananmukaisesti syyllinen. Ei ole yhdentekevää, miten yksilö toimii ja mitä

hän toiminnoillaan saa aikaan tai ohjeillaan saattaa aikaan. Eettisen ilmapiirin kehittämässä tutkijoiden ja jopa eetikoiden rooli saattaa jäädä taiteilijoiden tai kirjailijoiden varjoon. Eettisyys on kaikkia yksilöitä sitova. Meidän tulee yhdessä työskennellä eettisen ymmärryksen ja vastuullisuuden rakentamiseksi. (Blackburn 2001.)

On selvää, että eri ihmisillä ja eri ryhmillä on erilaisia tavoitteita. Näitä on mahdollista perustella tuomalla esiin taustalla olevia arvoja ja tosiasioita. Siten väitteet, että jokin tietty vaihtoehto olisi jossain päätöksentekotilanteessa ainoa vaihtoehto, ovat epätosia. Tosiasiatiedoin voidaan kartoittaa eri vaihtoehtoja. Valinta näiden vaihtoehtojen välillä on puolestaan arvovalinta, joka voi perustua erilaisiin arvostuksiin ja arvoihin. Siten päätöksentekoon väistämättä liittyvät niin tosiasiatiedot kuin arvot. Samalla valinnat ilmentävät päätöksentekijän eettisiä arvoja. Se, miten hyvin tämä tuodaan esiin ja miten tietoisesti valinnat tehdään, liittyy yhteisön eettiseen ilmapiiriin. Kehittynyt eettinen ilmapiiri kunnioittaa niin tosiasioita kuin arvoja. Asiaan liittyvien tosiasioiden ja niiden perusteiden esiintuominen sekä arvojen ja arvostusten julkinen puntarointi, liittyvät kehittyneeseen ja toisia kunnioittavaan eettiseen ilmapiiriin. (Blackburn 2001.)

Eettinen ilmapiiri voi kehittyä vain todenmukaisessa ja luottamusta rakentavassa hengessä. Näin ollen päätöksentekoprosessin toteutus hegemoniataisteluna tai järkevän päätöksentekoprosessin kuvaaminen valtapelinä tai eri mieltä olevien kuvaaminen ei-järkevinä toimijoina, esimerkiksi puhuminen heistä vanhakantaisina ja muutosvastarintaisina, rapauttaa eettistä ilmapiiriä. Erityisen tärkeää eettisen ilmapiirin kehittymisen kannalta on asiantuntijoiden rooli. Mikäli heistä tulee nokkelia pelureita tai, mahdollisesti jopa, totuutta muuntelevia toimijoita, he osaltaan rapauttavat sekä päätöksentekojärjestelmän että asiantuntijuuden ja asiantuntijaorganisaatioiden arvoa. Nichols (2017) juuri tällaiseen viitaten tuo esiin, että yliopistot eivät ole ongelmien ratkaisun toteuttajia, vaan osa ongelmaa. (Värri 2018, 126–133.)

Näin saadaan luonnehdittua asiantuntijuutta seuraavalla tavalla. Yhtäältä asiantuntijuutta määrittää hänen tietoperustansa. Asiantuntijalla tulee olla hyvät perustiedot alalta. Nämä hän on saanut tutustumalla ja opiskelemalla alaa systemaattisesti.³ Toisaalta tiedot eivät säily ilman, että niitä ylläpidetään ja ajantasaistetaan. Asiantuntijan tulee hallita alansa uusien tietojen ja sen sovellukset. Toisaalta asiantuntijuutta määrittää hänen taitoperustansa. Hänen tulee taitaa oman alansa asiat. Tämän hän voi saavuttaa harjoittamalla alan edellyttämiä taitoja. Hänellä tulee olla monipuolinen kokemus ja kyetä alan vaativiin tehtäviin. Kuten tietojen kohdalla, myös taitoja tulee päivittää ja ajantasaistaa. (Siitonen 2007.)

Asiantuntija on vastuullinen toimija, joka tiedollisesti vastaa, että hän perustaa toimintansa oikeaan ja relevanttiin tietoon. Ei riitä, että ne vain ovat oikeat, vaan niiden tulee olla perustellusti ja puntaroidusti oikeat. Asiantuntijan tulee argumentoida asiansa puolesta eksplisiittisesti. Taidollinen vastuullisuus on vastaavalla tavalla kuin tiedollinen puntarointua ja eksplisiittistä taituruutta. Näiden painotus vaihtelee asiantuntijuuden alan mukaan.

Eettinen vastuullisuus tarkoittaa sitä, että asiantuntija kantaa vastuun toimistaan. Hän on sanan kirjaimellisessa merkityksessä syyllinen tekemiinsä päätöksiin ja niiden seurauksiin. Niiden yksilöiden, joiden tilanne (merkittävästi) heikkenee päätösten seurauksena, on oikeutettua kysyä, miksi juuri he joutuvat kantamaan päätösten seurauksena raskaan taakan. (Taurek 1977.) Hänen tulee kyetä kantamaan syyllisyys omista päätöksistään. Kysymys ei ole vain ”tein vain parhaani” -tyyppisestä ajattelusta, vaan siitä, että asiantuntija todella ja kirjaimellisesti kantaa vastuunsa. Oikeastaan tässä vastuullisuudessa on kyse kyvystä käyttää mielikuvitusta. Nähdä ja kyetä näyttämään kokonaistavoite siten, että se on mahdollista arvioida ja arvottaa. Mielikuvituksen keskeinen elementti ei ole tiedollinen tai taidollinen mielikuvitus, vaan eettinen mielikuvitus. Paul Tillich (1886–1965) sanoi, että etiikka ilman tietoa on sokeaa ja tieto ilman etiikkaa on vaarallista.

Tarkastelullamme on kiinnostava yhteys koulutuspolitiikkaan. Nykyisin puhutaan paljon tieteiden välisyydestä ja tieteen rajojen ylittämistä⁴, joiden merkitys on suuri nimenomaan käytännöllisillä aloilla, joissa kohdataan niin sanottuja *pirullisia ongelmia*. Näiden jäsentäminen ja ratkaisu edellyttää tieteenalojen rajojen ylittämistä, mutta usein myös ei-tieteelliseen asiantuntemukseen turvautumista. Tällainen muuntaa koulutuksen sisältöjä ja muotoja. (DeZure 2017.) Edellä oleva tarkastelu asiantuntijuudesta auttaa jäsentämään tällaista keskustelua. Kirjallisuudessa teemaa on käsitelty varsin laajalti. Esimerkiksi ammattikorkeakoulua koskevaa keskustelua on kirjassa Kotila ja Mutanen (2004), taitoihin, ja siten ammattikoulutukseen, liittyvää keskustelua on kirjassa Kotila, Mutanen ja Volanen (2007) ja koulutukseen yleisesti liittyvää keskustelua on kirjassa Sawyer (2006). Yleisemmin tieteenfilosofisesta näkökulmasta asiaa tarkastellaan esimerkiksi artikkelissa Koskinen (2017) sekä Koskinen ja Mäki (2016). Tällä keskustelulla on merkitystä pohdittaessa Maanpuolustuskorkeakoulun koulutuksen ja tutkimuksen painotuksia. Edellä olevan nojalla Toiskallion (2017) tapa nostaa eettinen toimintakyky toimintakykytutkimuksen keskiöön vaikuttaa perustellulta. Yleisemminkin filosofinen tieto on tärkeässä roolissa puolustettaessa sivistyksen ja ihmisyyden asemaa (Niiniluoto 2011).

Loppusanat

Monimutkaisten ongelmien jäsenitys ja ratkaisu edellyttää yhä laajempaa tietoa. Ongelmat eivät jäseny yhden tieteenalan puitteissa ja on tuskin mahdollista yhden henkilön kyetä hallitsemaan riittävä määrä tietoa tällaisten ongelmien jäsenyykseen ja ratkaisuun. Tarvitaan spesialisteja, joilla on riittävän syvät ja systemaattiset tiedot joiltakin erityisalueilta. Lisäksi tarvitaan asiantuntijoita, joilla on kysy jäsentää tieteenalojen yli meneviä asiakokonaisuuksia. Tämä on luonteeltaan filosofis-metodologinen tehtävä. Siten vaikuttaisi, että Sherlock Holmesin sijaan (tai lisäksi) tarvitsemme Safiren kuvaamia filosofiasiantuntijoita ongelmia jäsentämään. Inhimillinen käytäntö on arvosidonnaista, joten tarvitaan myös eettisyyttä kanssakäymiseemme. Siten tieto-opin lisäksi tarvitaan myös eettistä tietoa. Asiantuntijuuden tulee teknisen asiantuntijuuden lisäksi pitää sisällään myös laaja filosofis-humanistinen asiantuntijuus. Koulutusjärjestelmän tulee vastata asiantuntijuuden haasteeseen. Vastaus ei löydy kaivautumalla menneeseen, mutta ei myöskään sukeltamalla iloiseen (postmoderniin) leikkelyyn (Niiniluoto 2020.) Perusteiden kriittinen uudelleen ajattelu ja näin yksilöiden ja yhteisöjen vastuullisuuden kasvun tuleminen on koulutusjärjestelmän kestävä tehtävä.

Viitteet

- 1 Valistus oli 1600–1700-luvuilla ollut ajanjakso (ks. esim. Mutanen, Houni, Mäntyvaara & Kantola 2018).
- 2 Tutkinnon tarkoitus on antaa opiskelijalle systemaattinen kuva, miten ongelmat jäsenyvät sekä systemaattisesti että historiallisesti. Pirullisten ongelmien pirullisuus liittyy ongelmien monialaisuuteen, joten tutkinnon arvo ei vähene, vaan tarvitaan syvempää sekä systemaattista että historiallista tietoa ongelmien luonteesta. Vain näin voidaan rakentaa uusia monialaisia yhteistyökuvioita ja siten uudistaa ja luoda uusia tieteenaloja. Oikeastaan monialaisuus tekee filosofisesta tiedosta entistä arvokkaampaa. (Koskinen 2017; Koskinen & Mäki 2016.)
- 3 Tietenkään mikään tutkinto ei ole välttämätön eikä tutkinto sinällään takaa hyvää tietoperustaa.
- 4 Näihin viitataan termeillä interdisciplinarity ja transdisciplinarity.

Lähteet

- Airaksinen, Timo & Katri Kaalikoski (1997). Arvojen ja välineiden outo rationaliteetti. Teoksessa Niiniluoto, I. & Halonen, I. (toim.) (1997). *Järki*. Helsinki: Yliopistopaino, 329–346.
- Blackburn, Simon (2001). *Being Good: A Short Introduction to Ethics*, Oxford: Oxford University Press.

- Reynolds, Scott J., Bradley P. Owens, & Alex L. Rubenstein. (2012). Moral Stress: Considering the Nature and Effects of Managerial Moral Uncertainty. *Journal of Business Ethics*, 106:491–502. DOI 10.1007/s10551-011-1013-8, (28.2.2020).
- Chesbrough, Henry (2003). *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*. Boston: Harvard Business School Press.
- DeZure, Deborah (2017). Interdisciplinary Pedagogies in Higher Education. Teoksessa R. Frodeman (toim.). *The Oxford Handbook of Interdisciplinarity*. 2nd Edition. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780198733522.013.45, (8.5.2019).
- Doyle, Arthur Conan (1887/1982). *Punaisten kirjainten arvoitus*, Turku: Lehtikirjakauppa.
- Ellenberg, Jordan (2016). *Miten välttää virheet: matemaattisen ajattelun voima*. Helsinki: Terra Cognita.
- Engeström, Yrjö (2005). *Developmental work research: Expanding activity theory in practice*. Berlin: Lehmanns Media.
- Eräsaari, Leena (2018). Oliko Eichmann paha vai pelle? *Tieteessä tapahtuu* 2/2018, 72–74.
- Feyerabend, Paul (2006). How to Defend Society Against Science. Teoksessa E. Sellinger & R. P. Crease (toim.). *The Philosophy of Expertise*. New York: Columbia University Press, 358–369.
- Freud, Sigmund (1948/1982). *Ahdistava kulttuurimme*, Jyväskylä: Gummerus.
- Gigerzner, Gerd (2015). *Riskitietoisuus: Miten hyviä päätöksiä tehdään*. Helsinki: Terra Cognita.
- Goldman, Alvin I. (2006). Experts: Which Ones Should You Trust. Teoksessa E. Sellinger & R. P. Crease (toim.). *The Philosophy of Expertise*. New York: Columbia University Press, 14–38.
- Hintikka, Jaakko (2007). *Socratic Epistemology*. New York: Cambridge University Press.
- Horkheimer, Max (1946/1995). Järkeä itseään vastaan. Teoksessa J. Koivisto, M. Mäki & T. Uusitupa (toim.). *Mitä on valistus?* Jyväskylä: Vastapaino, 212–226.
- Horkheimer, Max (1947/2008). *Välineellisen järjen kritiikki*, Tampere: Vastapaino.
- Horkheimer, Max & Theodor W. Adorno (2008/1944). *Valistuksen dialektiikka: filosofisia sirpaleita*. Tampere: Vastapaino.
- Kant, Immanuel (1785/1995). Mitä on valistus? Teoksessa J. Koivisto, M. Mäki & T. Uusitupa (toim.). *Mitä on valistus?* Jyväskylä: Vastapaino, 76–86.
- Kant, Immanuel (1798/1995). Edistyykö ihmissuku jatkuvasti kohti parempaa? Teoksessa J. Koivisto, M. Mäki & T. Uusitupa (toim.). *Mitä on valistus?* Jyväskylä: Vastapaino, 106–124.
- Koskinen, Inkeri (2016). Miten humanistinen tutkimus vaikuttaa yhteiskunnassa? *Tiedepolitiikka*, 4, 33–40.
- Koskinen, Inkeri (2017). Where Is the Epistemic Community? On Democratisation of Science and Social Accounts of Objectivity, *Synthese*, 194, 4671–4686.
- Koskinen, Inkeri & Uskali Mäki (2016). Extra-Academic Transdisciplinarity and Scientific Pluralism: What Might They Learn from One Another? *European Journal of Philosophy of Science*, 6(3), 419–444.
- Kotila, Hannu & Arto Mutanen (toim.) (2004). *Tutkiva ja kehittävä ammattikorkeakoulu*. Helsinki: Edita.
- Kotila, Hannu, Arto Mutanen & Matti-Vesa Volanen (toim.) (2007). *Taidon tieto*. Helsinki: Edita.
- Kurtti, Juha & Raija Meriläinen (2017). Havaintoja osaamisen rakentumisesta ja tulevaisuuden osaamistarpeista terveysalalla. *HAMK Unlimited Scientific* 29.10.2017. <https://unlimited.hamk.fi/hyvinvointi-ja-sote-ala/terveysalan-osaamistarpeet>, (14.6.2018).
- Lankinen, Pasi & Tapio Mäkeläinen (2018). Mitä hyötyä tämän lukemisesta on? Teoksessa A. Mutanen, P. Houni, J. Mäntyvaara & M. Kantola (toim.). *Hyöty*. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 135–152. <http://julkaisut.turkuamk.fi/isbn9789522166616.pdf>.

- Marcuse, Herbert (1966). *Eros and Civilization: A Philosophical Inquiry into Freud*. Boston: Beacon Press.
- Marcuse, Herbert (1964/1969). *Yksilotteinen ihminen: teollisen yhteiskunnan tarkastelua*. Helsinki: Weilin+Göös.
- Matthews, Michael (2014). *International Handbook of Research in History, Philosophy and Science Teaching*. Dordrecht: Springer.
- Mutanen, Arto (2018). Eettisyys ja dialogitaito. Teoksessa R. Siirtola & A. Palm (toim.). *Yhdessä enemmän – kriisien hallintaa kokonaisvaltaisesti*. Laajan turvallisuuden verkosto WISE, 164–169. <http://www.widersecurity.fi/uploads/1/3/3/8/13383775/wise-yhdesaenemmän-kriisienhallintaa kokonaisvaltaisesti.pdf>.
- Mutanen, Arto & Eero Kallio (2019). Tieto, taito ja päätöksenteko. *Tiede ja ase*, 77, 13–29.
- Mutanen, Arto, Pia Houni, Jarmo Mäntyvaara & Mauri Kantola (toim.) (2018). *Hyöty*. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 135–152. <http://julkaisut.turkuamk.fi/isbn9789522166616.pdf>.
- Nichols, Tom (2017). *Asiantunteumuksen kuolema: vakiintuneen tiedon vastainen kampanja ja miksi se on tärkeä*. Helsinki: Terra Cognita.
- Niiniluoto, Ilkka (1984). *Johdatus tieteenfilosofiaan*. Helsinki: Otava.
- Niiniluoto, Ilkka (1999). *Critical Scientific Realism*. Oxford: Oxford University Press.
- Niiniluoto, Ilkka (2011). Valistus on julkista järjenkäyttöä. Teoksessa I. Niiniluoto. *Dynaminen sivistysyliopisto: sata puhetta ja kirjoitusta vuosilta 1987–2010*. Helsinki: Gaudeamus, 95–97.
- Niiniluoto, Ilkka (2020). *Tekniikan filosofia*. Tallinna: Gaudeamus.
- Pihlström, Sami (2018) Nykypäivän pseudotiedettä. *Etiikka.fi*. <https://etiikka.fi/nykypaivan-pseudotiedetta/>, (12.6.2018).
- Sartre, Jean-Paul (1965). *Altonan vangit*. Helsinki: Otava.
- Sartre, Jean-Paul (1981). *Inho*. Helsinki: Tammi.
- Sawyer, R. Keith (2006). *The Cambridge Handbook of the Leaning Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Siitonen, Arto (2007). Taito ja tieto. Teoksessa H. Kotila, Hannu, A. Mutanen & M.-V. Volanen (toim.). *Taidon tieto*. Helsinki: Edita, 216–226.
- Silver, Nate (2014). *Signaali ja kohina: miksi monet ennusteet epäonnistuvat, mutta jotkin eivät*. Helsinki: Terra Cognita.
- Taurek, John M. (1977). Should the Numbers Count? *Philosophy and Public Affairs*, 6(4), 293–316.
- Toiskallio, Jarmo (2017). From Ethics to Ethical Action Competence. Teoksessa A. Mutanen Arto (toim.). *Ethical Basis of Human Security – Towards Renewal of Peace Operations Training*. Tampere: Puolustusvoimien kansainvälinen keskus, 35–49.
- Verne, Jules (1994). *Pariisi 1900-luvulla*. Helsinki: Otava.
- Virtanen, Erkki (2018). Taloudellista totuuden käyttöä, kolumni. *Yle* 5.3.2018. <https://yle.fi/uutiset/3-10098790>, (12.6.2018).
- von Wright, Georg Henrik (1963). *Norm and Action: A Logical Inquiry*. Series: International Library of Philosophy and Scientific Method. London: Routledge and Kegan Paul.
- von Wright, Georg Henrik (1989). *Ajatus ja julistus*. Porvoo: WSOY.
- von Wright, Georg Henrik (1992a). Edistykseen myytti. Teoksessa *Minervan pöllö*, Helsinki: Otava, 140–171.
- von Wright, Georg Henrik (1992b). Tiede, järki ja arvo. Teoksessa *Minervan pöllö*, Helsinki: Otava, 172–195.
- von Wright, Georg Henrik (1963/1996). *The Varieties of Goodness*. Bristol: Thoemmes.
- Värri, Veli-Matti (2018). *Kasvatus ekokriisin aikakaudella*. Tampere: Vastapaino.